

VARGA ANNA

Adatok Felsőrácegres és Alsórácegres puszta térségére vonatkozó tájtörténetre és hagyományos ökológiai tudásra Illyés Gyula és Lázár Ervin válogatott írásaiban

BEVEZETÉS

A jelenkori környezeti problémák megoldása céljából egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy alapvető fontosságú a táj és ember kapcsolatának megértése és a helyi közösségek aktív bevonása a kutatásokba és természetvédelmi tevékenységekbe.¹ Ezek megvalósítása azokban a térségekben nyilvánvaló és könnyebben megvalósítható, ahol jelenleg is aktív a hagyományos tájhasználat vagy legalábbis a helyi közösségnek még élő kapcsolata van a tájjal és kellő hagyományos, helyi ökológiai ismerettel rendelkeznek.² Azokon a tájakon, ahol már felhagyták a hagyományos gazdálkodást vagy a vidék elnéptelenedett, ott már nehezebben lehet rekonstruálni azt a táj és ember kapcsolatot és hagyományos tudást, mely szükséges lenne a múlt megértéshez, illetve a jelenkori természeti és kulturális értékek megőrzéséhez is.³

A 20. század közepétől kezdve egész Európában felerősödött a vidék elnéptelenedése és elvárosiasodása, a hagyományos gazdálkodási formák felhagyása, melynek következtében beerdősülés és nagyüzemi, intenzív szántók kiterjedése vált jellemzővé.⁴ Az előrejelzések alapján ezek a folyamatok tovább fognak erősödni és 2030-ra az Európai Unió területének a 11%-a lesz elnéptelenedve és felhagyva.⁵

¹ MOLNÁR et al. 2019, 157–176.

² VARGA et al. 2017, 242–258.

³ BIRÓ et al. 2014, 318–325.

⁴ HATNA – BAKKER 2011, 720–731; KANIANSKA et al. 2014, 554–566; CEGIELSKA et al. 2018, 1–18.

⁵ PERPIÑA CASTILLO et al. 2018.

Az európai folyamatokhoz hasonlóan Magyarországon is az elmúlt évtizedekben meghatározó tényezővé vált a tájhasználat felhagyása következtében a beerdősülés, illetve intenzív, nagyléptékű gazdálkodási módok terjedése (szántó, erdőültetvények).⁶ Ezek a folyamatok a természeti és a kulturális (szellemi, tárgyi) örökség megőrzését és továbbadását is akadályozzák, például az inváziós fajok terjedésének elősegítésével, illetve a táj és helyi közösségek, lakosok kapcsolatának megszűnésével.⁷ Mindezen problémák megértéséhez, illetve megoldásához a tájtörténet ismerete, illetve a helyi, hagyományos ökológiai tudás hatékonyan tud hozzájárulni. Felhagyott tájhasználati módok esetében, illetve ha maga a vizsgált térség is elnéptelenedett, a tájtörténeti és etnobiológiai kutatásokat jelentősen segítheti, megalapozhatja az adott térségről szóló művészeti alkotások elemzése. A személyes élményekből táplálkozó, önéletrajzi jellegű irodalmi művek kiváló forrásként és kiindulópontként tudnak szolgálni, nemcsak a tájleírásokon keresztül, hanem az ott élő emberek mentalitásának, természethez fűződő viszonyának és tudásának a bemutatásán keresztül is.⁸

Ebben az írásomban egy felhagyott, lerombolt (beszántott és beerdősülő), elnéptelenedett terület tájtörténetét és hagyományos ökológiai tudását kívánom bemutatni két, 20. századi magyar író, Illyés Gyula (1902–1983) és Lázár Ervin (1936–2006) műveinek elsőrendű történeti és ökológiai emlékezet forrásaként való használatával. A vizsgált terület Közép-Magyarországon, Dunántúlon, a Mezőföld és a Tolnai-dombság találkozásánál, azon belül is a Sió és Sárvíz folyók völgye és a Völgyesség határán helyezkedik el Tolna megyében (1. kép). Ebben a térségben jellemzően a nagybirtokos uradalmi központok, puszták köré szerveződött a táj használata a 17–18. századtól kezdődően.⁹ Majd az 1950-es évek után ezek a puszták, uradalmi központok és maga a térség fokozatosan elnéptelenedett és egyre inkább nagyüzemi-gépesített, emberi munkaerőt szinte alig kívánó mezőgazdálkodási művelés vált jellemzővé.¹⁰ Ezen a vidéken, Simontornya és Sárszentlőrinc települések között, egymástól 3 km-re lévő pusztákon töltötte gyermekkorát a két író, Illyés Gyula Felsőrácegres pusztán, Lázár Ervin pedig Alsórácegres pusztán.¹¹ Mindkettőjüknek számos olyan alkotása van, melyek realista irodalmi munkának tekinthetők a táj bemutatása, a szereplők beazonosítása és a történetek valóságtartalma kapcsán is.¹² Ebből kifolyólag ezek az írások kortörténeti forrásként is használhatóak és értéküket növeli az, hogy ezen a vidéken viszonylag kevés tájtörténeti és etnobiológiai tudományos kutatás készült.

Gyerekkorom óta sok időt töltök ezen a vidéken, a művekben bemutatott és a kutatás során vizsgált pusztákhoz hasonló pusztákat is járva. Miután tudatosodott bennem, hogy ennek a térségnek milyen irodalmi lenyomata van, ösztönösen is a regények, novellák és versek helyszíneit kerestem. Ezek az élmények egyrészt összekapcsolták a tájat, a falut, pusztákat az irodalmon keresztül megnyíló nagyvilággal. Másrészt felnyitották a szememet és érthetővé tették azokat a gazdálkodási módokat, társadalmi viszonyokat és kultúrát, melyek szellemi, tárgyi és táji öröksége mai napig érzékelhető ezen a vidéken. Fontosnak tartottam megosztani ezeket a személyes élményeket, hogy érthető váljon, honnan is ered ennek a tanulmánynak az alap gondolata, illetve tájismerete.

A PUSZTÁK: PUSZTASÁGBÓL PUSZTA, MAJD ELPUSZTULT PUSZTA

Nemzetközileg legismertebb jelentése a pusztának az alföldi nagy végeláthatatlan sík, füves, fátlan, sztyeppékhez hasonlító terület, aminek semmibe vesző látképét település nemigen, csak legelő jószágok és pásztorok törik meg nagy ritkán (lásd például Petőfi Sándor *A puszta télen* című verse,

⁶ VARGA et al. 2015; BIRÓ – BÖLÖNI – MOLNÁR 2018, 660–671.

⁷ MIHÓK et al. 2014, 1–23; ANDRÁSFALVY 2019, 101–114.

⁸ BOGOLY 2012, 5–40; IVÁNEK – MALURA 2021.

⁹ DEMETER – LUKÁCS 1980, 15.

¹⁰ BORBÉLY 2009, 45–50.

¹¹ KOMÁROMI 2011, 27.

¹² ILLYÉS 1984, 3; KOMÁROMI 2011, 7; EMŐD 2012, 86–89.

1. kép. Pálfa irányából Felsőrácegres felé (Fotó: Varga Anna, 2021)

Hortobágy). A Dunától nyugatra eső, dunántúli térségben a török idők után a szinte lakatlan területeket nevezték el pusztának (Vörösmarty Mihály).¹³ Majd a 17–18. században ezeken a területeken létrehozott majorsági, uradalmi központokat is puszta névvel illetik.¹⁴ Mindezzel valamiféleképp jelentészuhanó adva a puszta kifejezésnek, mert a lakatlan és műveletlen terület helyett egy lakott és igen intenzív mezőgazdálkodást folytató rendszert, életteret és egyben életmódot (is) jelent. Ezeknek a mezőgazdálkodási központoknak viszonylag egységes szerkezete, működési elve és társadalmi berendezkedése volt országiszerte.¹⁵ A puszták lakóinak és dolgozóinak a nagy többségét a cselédség tette ki. Az 1920-as években az ország összlakosságának 7,6%-a volt cseléd. Munkájuk jelentőségére Illyés Gyula utal: „Magyarország művelhető területeinek csaknem a felét a puszták cselédei művelik”¹⁶ A cselédek állattenyésztéssel kapcsolatos feladatokat végeztek el, mint kanász, gulyás, juhász vagy csikós, illetve szántóföldi és rétgazdálkodással (kaszálás) kapcsolatos munkákat végeztek a nagybirtokosoknak a földjein. Többnyire sok gyermekük volt, egy családházban több család is lakott és közös konyhán osztoztak. Írástudatlanság és alacsony iskolázottság volt rájuk jellemző. Igen gazdag népi, hagyományos szellemi műveltséggel rendelkeztek, melyet az összegyűjtött népdalok, népzene, népművészeti (pl. pásztorművészet, faragások) tárgyak is igazolnak.¹⁷ Minden pusztán voltak olyanok, akik már több évtizede egy helyt éltek, de ezt az életmódot alapvetően jellemezte a különböző puszták közötti vándorlás.

A puszták és a cselédség életében az 1945-es földtörvény hozott sorsfordító változást, melynek

¹³ MÁTÉ 2019, 27.

¹⁴ HADNAGY 1991, 39–41.

¹⁵ DEMETER – LUKÁCS 1980, 15–22; EPERJESSY 2010, 9–12.

¹⁶ ILLYÉS é. n. 2.

¹⁷ EPERJESSY 2010, 12.

2. kép. Felsőrácegres puszta iskolája, az egyetlen megmaradt épülete az egykori pusztának. Jelenleg múzeum, a két író emlékét egy-egy emléktábla őrzi (Fotó: Varga Anna, 2021)

során a nagybirtokokat államosítják és uradalmi földeket osztanak az egykori cselédség számára. Az 1950-es években meginduló téészesítés során a nemrég kiosztott földeket elvették az egykori cselédektől, akik emiatt újra földnélkülivé válnak, ami hatalmas csalódást okozott számukra.¹⁸ Az 1950-es évektől kezdődően ezeket az uradalmi központokat fokozatosan felszámolták vagy átalakították, az egykori lakosokat kitelepítették vagy elvándoroltak. Mára jelentős részük elnéptelenedett, az épületeket lerombolták vagy maguktól összeomlottak. Az egykori puszták jelentős részét beszántották vagy erdő, bozótos borítja. A puszta kifejezés eredeti értelmében mára újra lakatlan területté, pusztává váltak a puszták.

A közérthetőség céljából a továbbiakban a *puszta* kifejezést a tanulmány központjában álló uradalmi központokra használom.

ILLYÉS GYULA, LÁZÁR ERVIN ÉS A VIZSGÁLT MŰVEK

Mindkét szerző családja valamiféleképpen tipikus pusztai családnak tekinthető vándorlásaikban, küzdelmeikben, földközelségükben. Ami a két író családját láthatatlanul is összekötötte és a többi pusztai családtól elválasztotta, az, hogy a szülőikben megvolt a világlátásra a nyitottság és a gyermekek taníttatásának a fontossága. Mindkét szerző ezt a kettős örökségét vitte tovább, nem titkolva, hogy a szülőföldjük, családjuk és az ott élők szellemi és lelki öröksége adja számukra az íráshoz az erőt, inspirációt és felelősségtudatot is.¹⁹

Illyés Gyula (Illés Gyula néven) 1902-ben született Felsőrácegres pusztán és 1983-ban hunyt el Budapesten. Tízéves koráig élnek pusztán családjával, iskoláit a felsőrácegres pusztai általános iskolában kezdi meg.²⁰ Édesapja, Illés János (1870–1931) többgenerációs pusztai juhászcsaládba

¹⁸ EPERJESSY 2010, 12.

¹⁹ ILLYÉS 1984; KOMÁROMI 2011, 26–34.

²⁰ VASY 2002.

3. kép. Illyés Gyula szülőházának helyén álló kopjafa és azt körbeölelő szántóföldek az egykori Felsőrácegres pusztán (Fotó: Varga Anna, 2021)

született, aki pásztorokodás helyett uradalmi gépésznek állt. Nagyapja és többi pásztorársának a története fontos forrást jelentenek a puszták 19. századi és 20. század eleji világára és változásaira. Ezek a visszaemlékezések és anekdoták egészen az 1848-as szabadságharc idejéig visszanyúlnak. Édesanyja Kállay Ida (1878–1931) a Békés megyei Gyulaváriból elszármazott református családban nevelkedett.²¹ Szülőföldjének, illetve a puszták világának emléke, inspirációja több művében is fellelhető.²²

Lázár Ervin 1936-ban született Budapesten és 2006-ben ott is hunyt el.²³ Születése idején Dőrypatlan pusztán éltek és utána nem sokkal költöztek Alsórácegres pusztára, ahol egészen 1951-ig nevelkedett. Iskoláit Illyés Gyulával megegyező iskolaépületben kezdte Felsőrácegres pusztán (2. kép). Édesapja, a pálfai származású Lázár István uradalmi intéző volt Alsórácegres pusztán, édesanyja Pentz Etelke, aki révén a polgári világhoz, Budapesthez is kötődött.²⁴ Munkásságát meghatározta újságírói szakmája, szociográfiai érzékenysége, érdeklődése és az Alsórácegres pusztán gyermekként átélt természeti és közösségi élmények. Meséiben és novelláiban is megjelennek a pusztaszereplői, karakterei és története.

A KÉT PUSZTA JELENE

Illyés Gyula születésének és gyermekkorának a helye, az egykori Felsőrácegres pusztája területe és a mai Felsőrácegres település jelenleg Pálfa községhez (Tolna megye) tartozik. A régi Felsőrácegres pusztából az iskolaépület maradt meg, mely jelenleg emlékmúzeumként üzemel.²⁵ Az egykori

²¹ VASY 2002.

²² VASY 2016, 99–101.

²³ KOMÁROMI 2011, 46.

²⁴ KOMÁROMI 2011, 28.

²⁵ BORBÉLY 2009, 50.

4. kép. Alsórácegres pusztai Nagyszerfa
(Fotó: Varga Anna, 2021)

ről. Az egykori épületeket téglakupacok, nagyobb kődarabok jelzik a bokrok alatt. Néhány idősebb fa még őrzi a régi puszta emlékét, mint például a Lázár Ervin által méltán híressé vált Nagyszerfa (*Morus alba*), melyet kb. 300 évesnek becsülnek, kb. 21 méter magas, a törzskerülete kb. 2 méter (4. kép).²⁹

MÓDSZERTAN

Illyés Gyulától a *Puszták népe* című szociográfiai jellegű írását elemzem, mely teljes kiadásban először 1936-ban Budapesten jelent meg. Ez az írás a 19. század közepétől az 1930-as évekig ábrázolja a puszták világát. Illyés Gyula életrajzát megvizsgálva, vele készült interjúk és nyilatkozatai alapján a Felsőrácegres puszta és környékének történetét egészen az 1980-as évekig követhetjük nyomon.³⁰

Lázár Ervin munkái közül azokat novelláit igyekeztem a teljesség igényével áttekinteni, melyekben egyértelműen azonosítható volt Alsórácegres puszta és környéke.³¹ Áttekintettem az önálló novelláskötetként először 1996-ban megjelent *Csillagmajort*, és a különböző folyóiratokban meg-

²⁶ S. KIRÁLY 2016, 99.

²⁷ TÚSKÉS 1982, 12.

²⁸ VASY 2016, 99–101.

²⁹ BORBÉLY 2009, 45–50; KOMÁROMI 2011, 17; Év fája.

³⁰ ILLYÉS é. n.

³¹ KOMÁROMI 2011, 26.

puszta épületeinek apróbb téglamaradványai még fellelhetőek a szántóvá alakított területen, ahol egy kopjafa, körbekerített emlékhely jelzi Illyés Gyula szülőházának a helyét (3. kép).²⁶ Az egykori Felsőrácegres pusztától északra hozták létre a mai Felsőrácegres települést, mely a puszta lerombolása után, az 1950-es években és utána épült fel.²⁷ A kb. 20 km-re fekvő Ozorán található az Illyés Gyula Emlékmúzeum.²⁸

Lázár Ervin gyermekkorának a helyszíne Alsórácegres puszta egykori területe, Felsőrácegres pusztától délre található és az 5 km-re fekvő Sárszentlőrinc (Tolna megye) tartozik. Ez utóbbi községben található az író életét és meséit is bemutató Lázár Ervin Emlékház. Ezt a pusztát az 1980-as években rombolták le. Jelenleg bodza, galagonya, vadrózsa és akácós bozót jellemzi. A területet az utóbbi időkben vándorméhészek használják, illetve illegális személtelrakóként is üzemel. A terület bejárása során 10–30 példányos őzcsapatokat riasztottunk ki a bokros területről.

jelent írásait egybegyűjtő *A valóság íze és Játék álarcban* című novellásköteteket.³² Továbbá a *Tolna megye képeskönyvének* előszavaként megjelent írását is elemeztem.³³ Írásából elsősorban az 1940-es évek pusztájának világát és 1950-es évektől történő felszámolásának a történetét ismerhetjük meg. Lázár Ervinnek 47 egyértelműen pusztához, térséghez kapcsolódó novelláját elemeztem.³⁴

Ebben a tanulmányban Lázár Ervin meséit nem vizsgáltam. De fontos megemlíteni, hogy meséiben is számtalanszor előkerül a puszták világa a Nagyszederfa vagy más pusztai karakter, élőlény (pl. fekete rigó) megjelenítésén, illetve Rácegres és Pácegres helynevek használatán keresztül (*A hétféjú tündér*).³⁵

A pusztákhoz egyértelműen kötődő művek szövegeihez úgy fordultam, mintha Illyés Gyulával és Lázár Ervinnel készített mélyinterjúk anyagai lennének. A szövegeket az alábbi kérdések mentén vizsgáltam meg.

1. Hogyan nézett ki a táj? 2. Milyen hagyományos ökológiai tudásról írnak? 3. Milyen konkrét fajokat és élőhelyeket nevesítenek a szerzők? 4. Milyen a természethez fűződő viszonya a pusztákon élő embereknek? 5. Milyen gazdálkodással, természettel kapcsolatos életmódelemeket ismerhetünk meg? 6. Hogyan és miért változott a puszták és azt körülölelő táj?

Az elemzés során az egyes kérdésekre választ adó idézeteket egy Excel táblába rendeztem. Összesen 521 idézetet gyűjtöttem ki. Az idézeteket *1. Táj és ember kapcsolata*, *2. Élővilág*, *3. Változás* témakörök mentén csoportosítottam és mutatom be. Az adatokat a saját táji és helyi hagyományokra vonatkozó ismereteim alapján tudtam validálni és értelmezni. Továbbá az írókkal készült szülőfölddel kapcsolatos interjúkat elolvastam, megnéztem, hogy még pontosabban megértsem a tájhoz és természethez fűződő kapcsolatukat.

EREDMÉNYEK

I. Táj és ember kapcsolata

A tájleírás

Illyés Gyula és Lázár Ervin számára is a szülői ház ajtaján, a puszták épületeinek ölelő melegségén át nyílt ki a környező közeli és távolabbi vidék, és vált számukra a mindennapok színterévé, későbbiekben pedig történeteik helyszínévé. A puszták vált mindkét író gyermekkorának fizikális, szellemi és lelki középpontjává és későbbi munkásságuk inspirációjává.

„A vidéki, aki a hazáról kezd beszélni, az előbb-utóbb a szülőföldre, a »szűkebb pátriára« lyukad ki: egy falura és legeslegvégül egy udvarra, onnan a konyhán át egy kéttablakos szobára, amelyben anyja nyelvét megtanulta. Vagyis öntudatlanul újra éli visszafelé egy szó történetét, izleli az ősi pillanatot, amidőn a ház és haza egy dolgot jelentett. A hazám a házam tája, amely pillantással, ahogy növekszem, egyre bővül, széles gyűrűkben egyre távolabbi területekre terjed, mint a hullám a vízbe dobott kavics körül; világokat hódíthat, elérheti a csillagokat, – amikor a régi ház már örökre elmerült.”³⁶

„Ha szülőföldemre gondolok, nekem is egy kis vidéki ház jut eszembe. De csak a házra emlékszem, a két szobácskára és köztük a földes konyhára. Udvara addig terjedt a háznak, ameddig a tekintet. Ahogy a lekoptatott küszöbön legelső ízben átvergődtem, tétova lépteim elé rögtön a végtelen világ

³² LÁZÁR 2005; LÁZÁR 2016; LÁZÁR 2019.

³³ LÁZÁR 2006a.

³⁴ LÁZÁR 2005; LÁZÁR 2006a; LÁZÁR 2016; LÁZÁR 2019. Elemzett novellák: *A bajnok*, *A cirkusz*, *A csillagmajori*, *A gép*, *A grófnő*, *A kerek arcú*, *A kert*, *A keserűfű*, *A kovács*, *A kujtorgó*, *A kút*, *A láda*, *A lelenc*, *A nagyságos*, *A porcelánbaba*, *A remete*, *A sapkaróza*, *A szabad idő körülményei*, *A szökés*, *A szűkebb haza*, *A tolvaj*, *A traktor*, *A tűznyelő*, *A porcelánbaba*, *Aratás*, *Árnyék*, *Atlétika*, *Az asszony*, *Az élet titka*, *Az óriás*, *Ballangkőrő*, *Barta Ignácné*, *Kobrák Julianna*, *Dülöutak*, *Énekeszó*, *Hazafelé*, *Hóban*, *Isten veled*, *Rácpácegres*, *Kenyér*, *Kóborvér*, *Kocsikenyőcs*, *Labdamúzeum*, *Mit üzen az ács*, *Petőfi ház – 1952 nyara*, *Titok és reménység*, *Tűzugró Maris*, *Utazás egy régi puszták körül*, *Zárványok*.

³⁵ LÁZÁR 2015.

³⁶ ILLYÉS é. n. 8.

terült. Dombon állt a ház, alatta a völgyben a puszta szokásos, mindenütt oly egyforma képe: jobbra a kulcsár, a béresgazda, a kőműves, a bognár lakása, egy épülettömbben a kovács- és bognárműhelylyel; balra három-négy oszlopban a hosszú cselédházak, évszázados fák közt a kastély és a tiszt lak, szemben egy empire-stílusú nagy szekérszín, majd egy kis emelkedésen a magtár és az ökoristálló. És körben a végtelen határ távoli falvak csöppentett mészfoltjaival.”³⁷

Felsőrácegres és Alsórácegres puszta földrajzilag is elzárva, dombok között bújt meg, tájak és megyehatárok találkozásánál. „Alsórácegres. Két domb közé szorult kis istenháta mögötti puszta. Párás ős szag, a levegőben égő gazkupacok fanyar füstje száll. A cselédházak fehér sávjai és a sárga uradalmi magtár piros teteje.”³⁸

A mezőföldi részt a Sió és Sárvíz völgyének elterülő mocsárrétjei, legelői és folyó menti részei, füzesei, kukoricatáblák, gabonaföldek, lucernások, kenderföldek jellemzik (5. kép). Északkeletre távolban Pálfa rejti a kastélyt, és a látképet a fenyves erdeje szegélyezi. A déli látóhatáron Sárszentlőrincet egy kimagasodó fenyőfa jelzi. Északnyugatra pedig csak gondolatban, de ott van a közeli kisváros, Simontornya és még attól távolabb Ozora és a környékén fekvő puszták. A Völgyesség dombjai a puszta tövének kezdődnek és észrevétlenül simulnak bele az egyre magasodó és dombsággá váló tájba, nyugati irányba. A dombokat mély völgyek és horhosként nevezett mélyutak szabdalják, és távolodva a pusztától először bozótosokba, majd tölgyes erdőkbe futnak bele az ösvények.

„Ha kenderföldjeink sárréti talajon terültek, óljaink, a házmögötti dombon már a Völgyességben feküdtek.”³⁹

„Gyönyörű dombhajlatokat, egy tagban álló, beláthatatlan búzamezőket, erdőszámba menő magas kukoricatáblákat, amelyekbe az ember, ha betévedt, órákig bolyonghatott, amíg végre partot ért, a párás folyók rekettyéseit és füzeseit és itt-ott egy-két falvat, amelyet kezdetben még óvatosan nagy körben kikerültem, akár a mezők vadjai, amelyekkel inkább éreztem egy családba valónak magam, mint az emberekkel.”⁴⁰

„A pályaudvarok csarnokaihoz hasonló nagy magtárakon és istállókon és fészereken túl akácbozkorligetek, csenderesek terülnek és erdők és beláthatatlan legelők, búzatáblák, szittyósok és áthatolhatatlan füzesek a folyó mentén, mely minden tavaszkor egész tengert önt a lapos kaszálókra.”⁴¹

„Csurmándi nagyvonalúan körülíntett, mozdulatában benne foglaltattak a cselédházak, az istállók, a magtár, a távolba húzódó földek, az országutat szegélyező fák kontyjai, és semmi kétség, a pálfai grófi kastély is benne foglaltatott, meg Kiss tekintetes rácpácegresi földesúr cecei kúriája is.”⁴²

Az előkerülő helynevek a településeken kívül: Erzsébet-domb, Paphegy, Nagysarok, Lórédomb, Sárvíz hídja, Hamarászó völgy.

Kapcsolat a természettel

A pusztai emberek, gyermekek a természettel egészen kiskoruktól kezdve szoros kapcsolatba kerültek. Maga a puszta ritmusa, íratlan és írott rendje is ezt kívánták. Ez abból adódott, hogy az ott élők életét, kortól függetlenül napszakok, évszakok váltakozása és ahhoz köthető mezőgazdálkodás határozta meg. A természethez való fizikális közelség állandó lételem volt, amiből adódóan a játékok során is észrevétlenül tapasztalták és ismerték meg az élővilágot sokszor felnőtt felügyelete nélkül, a többi gyermek társaságában.

„Mi, gyerekek ... a gyerekek úgy élnek a pusztán, oly szabadon, akár a határban s a házak között felügyelet nélkül össze-visszabolyongó állatok. A világ rendje, az élet, az emberi test egyre szaporodó jelenségeinek kormányzására nem a kész társadalom példái és törvényei szoktatják őket, hanem a

³⁷ ILLYÉS é. n. 15.

³⁸ LÁZÁR 2016, 149.

³⁹ ILLYÉS é. n. 9.

⁴⁰ ILLYÉS é. n. 10.

⁴¹ ILLYÉS é. n. 76.

⁴² LÁZÁR 2005, 59.

5. kép. Jégzajlás a Sárvízen 2021 februárjában (Fotó: Varga Anna, 2021)

körülöttük nyargalászó, egymást harapdáló és szaglászó csikók, tehenek és bikák. A közös lakásokban, a kocsiutak porában, az itatók körüli pocsolókban futkározva és hemperegve a szűzi ártatlanság őszinteségével s bátorságával úgy szoknak egymáshoz, úgy vizsgálják és fedezik fel egymás testét-lelkét, akár egy kosáralja kutyakölyök. A pusztá határa végtelen, a gyerekekre nem kell vigyázni, nem tévedhetnek ki belőle, nem veszhetnek el.”⁴³

A természethez való viszonyt, tájszemléletüket már a gyermekkorban is alapvetően a munka irányította és alapozta meg észrevétlenül is.

„Ebben a világban növekedtem, észrevétlenül. Előbb az asztalt értem föl, aztán a sublótót, s hirtelen egy reggel a szekrény tetejét, némi ágaskodással. Előbb csak egy kutya engedelmeskedett a szavamnak, aztán egy malac, aztán egy tehen; végül a határból egyszer hazakormányoztam egy négyokrös fogatot, minden különösebb baj nélkül. A pusztai életre nagyjából elkészültem.”⁴⁴

A pusztai gyerekek iskolába jártak, mégis egyértelműen kiderül az olvasó számára, hogy az ökológiai és természetismereti tudásának nagy részét „hagyományos ökológiai tudás” tanulási módszerével szerezték, mely későbbi személyes, élettörténetekre vonatkozó interjúkból is kiderül. *„Most, hogy visszagondolok erre a szabad ég alatti iskolára, most látom, tulajdonképpen ma is abból írásbelizek, amit ott magamba szedtem.”⁴⁵*

A pusztai gyerekek, ahogy egyre jobban idősebbé váltak és befoghatóak voltak a munkára, úgy egyre inkább kimaradtak, majd sokszor el is maradtak iskolából. *„Az iskolát mindenki rossz szemmel nézte. A költségeket a törvény értelmében az uradalom viselte s mi haszna volt belőle? Vannak gazdasági munkák, amelyeket korunk tekintélyes szakértői szerint is igazán jól csak gyermekek tudnak végezni, például a bab- vagy lencseszemezés. A répabogár szedésre is az ő friss, hajlékony derekuk alkalmas, mely még nem emelkedett messzire a földtől. Kellő ellenőrzés és ösztökélés alatt a gyomlálással is fele idő alatt elkészülnek, mint a felnőttek.”⁴⁶*

⁴³ ILLYÉS é. n. 76.

⁴⁴ ILLYÉS é. n. 95.

⁴⁵ ILLYÉS é. n. 10.

⁴⁶ ILLYÉS é. n. 91.

A természetközeli életmód mellett a gazdag hagyományos ökológiai tudás meglétének másik fontos feltétele is teljesült a pusztán, mégpedig, hogy a tudás átadása közösségben, generációról generációra, informális oktatási módokon keresztül zajlott (story-telling vagy történet mesélés).⁴⁷

„Miről beszélgettek? A juhász körülményes, vége-hosszatlan előadást tartott például arról, mennyi vesződséggel jár a juhok bélférgeinek kiirtása. Anyám apja elbeszélte, semmivel sem rövidebben, hogy éltek az ő fiatal korában a gyulavári parasztok. [...] Mint általában az öregek, ők is rendszeren a régmúltat elevenítették. Ott ácsorogtam mellettük s úgy beittam szavaikat, hogy ezek a valóságnál mindig ragyogóbb és jellegzetesebb történetek jobban megragadtak bennem, mint gyermekkorom valóságos eseményei.”⁴⁸

„Gyermekkoromban azok voltak a legboldogabb pillanatok, amikor elmehettem vele a határba. Ragaszkodott hozzá, hogy a gondjaira bízott birtok minden négyzetméterjét ismerje. Belegyalogolt a búzavetések közepébe, lehajolt, beletúrt a földbe, hogy lássa a már csomósodó növény gyökerét. A lucernaföldön meg a térdig érő kukoricásban fölriasztottunk egy-egy nyulat, a füzesben nagy burrogással fácánkakasok kaptak szárnyra, ha ránk esteledett odakint hallottuk az ugartyúk éles füttyjeleit és a legelőn láttuk a lappantyú földközeli suhanását. Közben fogtam a kezét. Én voltam a világon a legnagyobb úr.”⁴⁹

A pusztai gyermekek és felnőttek természethez közeli viszonyának egy másik fontos momentuma, a sok gyaloglás és a mezítláb való járás volt tavasztól késő őszig, mely olyan közvetlen, szó szerinti földközeli fizikális élményeket és lelki kapcsolódást adott, mely egész életüket végig kísérte.⁵⁰

Lázár Ervin is utal erre, mikor városiak a természetközeli élet „szépségéről” faggatják.

„Ugyanaz az érzés fog el, mint amikor városi kőrengetegbe szorultaktól először hallottam a »természet légy ölé«-ről. Hogyhogy? Mi abban a lány? – kaptam fel a fejem, s gondolatban végigszáguldottam a Sió-parti legelő bökös gazcsonkokkal talpamból, éreztem a hátamon a Hamarászó galagonyabokrainak hetekig tüzelő karistolásait, a kezem szárán és combomon sajogtak a megmászott fák kérgeinek tenyérnyi, vöröslő horzsolásai, alattomos mácsonyák, kolokánok, potrohos darazsak, vérszívó bagócsok, szemtelen légyrajok lebbentek föl emlékezetemben. Meg hát persze, lepkék, föld évszakonként változó súlyos illata, foszforeszkáló zöldek, esősuhogás, hóesésbéke. Ilyen pogány a természet is. Ilyen Isten-szerette pogány.”⁵¹

A pusztaiak életmódjának számos olyan, elsősorban a szegénységből, illetve az akkori technika fejlettségéből is adódó gyakorlata volt, melyet ma környezettudatos életmód részeként átértékelődtek. Ilyen például a funkcióját veszített tárgyaknak az újragondolása és hasznosítása: „Akarom mondani, kocsikenyőcs. Egy nagyobbacska konzervesdobozba töltötték. Hogy mi lehetett ebben a dobozban eredetileg? A jó ég tudja. Egy biztos, Alsórácegresen az üres konzervesdoboz nagy kincs volt. Lehetett bele virágot ültetni, jó volt csibeitatónak, gombtartónak, akárminek. Ez a nagy meg ugye, kocsikenyőcsnek. Valaki drótból egy fogantyút ügyeskedett rá, hogy könnyebben lehessen emelgetni. [...] Belebökve egy gyerekkarnyi ágdarab, amelynek a vastagabbik végét valaki néhány bicskanyiszantással meglaposította a kenés [...] végett.”⁵²

De itt említhető meg a főzés és fűtéshez szükséges energiahordozók felhasználásának a kérdésköre is. „Főzésre és tüzelésre évente 5–6 köbméter dorongfát kapnak. A hiányt az út mentén elhullott szalmával, aszúágakkal pótolják. A téli fűtést pedig az egy szobába zsúfolt testek természetes melegének kipárolgásával.” „Trágya meg annyi volt, hogy ki sem hordták mind a földre, fűtöttek vele.”⁵³

⁴⁷ BERKES 2008, 203–224.

⁴⁸ ILLYÉS é. n. 28.

⁴⁹ LÁZÁR 2005, 130.

⁵⁰ ILLYÉS é. n. 42.

⁵¹ LÁZÁR 2005, 169.

⁵² LÁZÁR 2005, 155.

⁵³ ILLYÉS é. n. 37, 72.

Pásztorokodás, legeltetés

A pusztákon őriztek sertéseket, marhákat, teheneket, juhokat és lovakat is. A dunántúli puszták a térség pásztorvilágának a központjai a 18–19. században, mely szerepük fokozatosan halványodott el a 20. század során és felszámolásukkal szűnt meg végleg.⁵⁴ Mindkét szerző műveiben betekintést nyerhetünk a természetben talán legtöbb időt töltő emberek, a pásztorok gondolkodásába, tudományába és munkájába. Mindkét szerzőnek volt tapasztalata a jószágok őrzésében, illetve Ilylyés Gyula édesapja felmenőin keresztül még közvetlenebb kapcsolatban volt a juhászok életével. Sok olyan információt oszt meg a két író, mely utal arra, hogy pásztorok közt mozogtak és ismerték a legeltetésnek, az állatok őrzésének rendjét és módjait.⁵⁵

II. Élővilág

Mindkét író gazdag hagyományos ökológiai tudással rendelkezett. Ezt a műveikben is bemutatott növény- és állatfajok népi nevei, növények és állatok használatára és előfordulásukra vonatkozó részletes és helytálló leírások is alátámasztják. Részletesen és pontosan ábrázolja mindkét író a helyszínek élőhelytípusait, azoknak a dinamikáját és hagyományos hasznosításuknak a rendjét és szokásait, mint például legeltetés, ehető vadnövények, gyógynövények, gyűjtögetése, vadászat stb.

Élőhelyek

Az élőhelytípusokra, illetve azokkal kapcsolatos információkra leggyakrabban tájleírásokban, illetve egyes történetek, helyzetek meghatározó vagy szinte elbúvó információjaként lelhetünk rá a művekben.

Pusztán belül – Ruderális élőhelyek

A puszta épületei között elterülő területeket intenzíven használták, járták, a szekerek, később a gépek, a jószágok, az emberek és a gyerekek is. A leírásokból kiderül ezen területek taposott, zavart, ruderális jellege. Alsórácegres puszta vonatkozásában Lázár Ervin többször utal lóvontatású kisvasútnak a dombjára, a „lórédomb”-ra, melyen magas kórós gyomnövényzet nőtt és alkalmas volt arra, hogy egy gyermek elbújjon benne, vagy akár egyik történetbe mitikusán elrejtse, s elnyelje az üldözötteket.

„Igaz, az egykori csikókarám talaja simább volt, de a kapu mögé tévedt labdát már szerbtövisek meg csattanó maszlagok bökös kucsmái között kellett keresgélni, arról nem is beszélve, ha a képzeletbeli oldalon túl, a lórédomb melletti árok gizgazai között kötött ki a labda. Akkor aztán egyesült a két csapat, kereste a labdát, a megtaláló legalább akkora elismerésben részesült, mintha gólt lőtt volna.”⁵⁶

Felsőrácegresen az épületektől a temetőig felnyúló dombon volt a szérűskert, illetve egy akác-bokros rész húzódott fel, a puszta végében pedig egy akácliget volt.⁵⁷

Szántók és utak

A határ legnagyobb részét már akkor is a szántóföldek tették ki (6. kép). A térség más területeihez hasonlóan ezeknek a szántónak a nagy részét a 19. század második felében alakították ki egykori legelőterületek feltörésével.⁵⁸

Legnagyobbbrészt gabonaféléket, kukoricát és lucernát termeltek ezeken a területeken. Kezdetben kizárólag kézzel, kaszával történt az aratás és cséplés. A kézzel történő betakarítás növényenként

⁵⁴ EPERJESSY 2006, 283.

⁵⁵ ILLYÉS é. n. 40; LÁZÁR 2005, 152.

⁵⁶ LÁZÁR 2005, 166.

⁵⁷ ILLYÉS é. n. 47, 76.

⁵⁸ ILLYÉS é. n. 37.

6. kép. Szántóföld és jegenyék (nyárfák) által szegélyezett gyepes mezsgyék a dűlőutak mentén Alsórácegres puszta határában (Fotó: Varga Anna, 2021)

különbözött, melyhez kapcsolódó alapos tudás szintén nélkülözhetetlen volt a pusztaiak számára. A cséplőgép megjelenésével kezdődött el a puszta gépesítése. A gépesítés nemcsak a művelésben, hanem a fuvarozásban is jelentősen megváltoztatta azokat a hatásokat is, mely a talajt és a környezetet érintette. *„Sosem felejttem, amikor egy esős nyáron belesüllyedt a gépmarasztaló rácegresi sárba, és a huszonnégy ló hiába feszült az istrágnak, a masina meg sem mozdult.”*⁵⁹

A 20. század első felében autóval még csak nagyritkán találkoztak a pusztaiak. A fuvarozás és maga a közlekedés is gyalogosan, ökrös fogattal, illetve lovas kocsival történt. A földeket, közeli falvakat összekötő és a városba vezető utak is homokos, földutak voltak, melyeket jellemzően jegenye- vagy gledícsiafásor szegélyezett.⁶⁰

*„A faluba csak dűlőutakon lehetett eljutni – köves nem volt – négy vagy öt dűlő volt, körülbelül egyforma hosszúak, kettő közülük erdőn keresztül vezetett, és egyébként egyformák voltak, egyformán jártak, gazosak, a két keréknyom széles homoksávot hasított ki belőlük, de ahol már nagy volt a bakhát vagy esős időben a sár, ott egy vékonyabb keréknyom kikanyarodott a fásor mellé, gazdaságos ívben megkerülte a veszélyes helyet.”*⁶¹

Az utak és a szántóföldek határában futó gyepes mezsgyék igaz nem a legjobb minőségű, de megbecsült legelőterületnek számítottak akkoriban nemcsak ezen a tájon, hanem az egész országban.

„A tehén közben elunta az útszéli, csenevész, gazos füvet, s nagy bölcsen a kukoricást választotta.”
*„Bement utána a kukoricásba, és kihajtotta az út szélére. Érd be a mácsonyás gyöppel, te dög.”*⁶²

⁵⁹ LÁZÁR 2005, 159.

⁶⁰ ILLYÉS é. n. 10.

⁶¹ LÁZÁR 2019, 70.

⁶² LÁZÁR 2005, 89.

Rétek és legelők

A puszta világa lényegében benyúlt a Sió és Sárvíz árterébe. A gyermekek szívesen időztek a vízfolyások és a gát mentén. Magáról a vízparti növényzetről keveset tudunk meg, de a folyókat fűzfabokrok, puhafákból álló fasor szegélyezte és a Sióban homokpados nádas szigetek is előfordultak. *„Kifulva érkezem meg, a banda már túl van az első lubickoláson, a nádas közepén egy kis homoktisztaison.”*⁶³

A folyók menti gyepet legeltették, ahová főként tavasszal kijárt a víz.⁶⁴ A leírásokból elsősorban szúrós növényekre való utalás alapján felszáráz gyepet rajzolódnak ki, illetve a „*marhadelelő*”-ként megnevezett részt a tájbejárás alapján, illetve annak nedves jellegére való utalás alapján mocsárrétként azonosítottam. *„A puszta egyik távoli részén, az úgynevezett »büdös sarokban«, a Sió partján, a marhadeleltető árpádkori templom romjain épült.”*⁶⁵ *„Azaz a gát mellett, mert a labda-kergetés a Sió árterén folyt, a kiöntés hepehupáin, bökös gazok között.”*⁶⁶

Az ártéri szárazabb és nevesebb gyepet mellett, a völgyeségi soványabb gyepet legeltették, illetve kaszálták. A Mezőföldön és Völgyességben is jellemző csupasz homokparttal is említésre került a gyurgyalagok fészkelése kapcsán.⁶⁷

Erdők

Kevés erdő említésével találkozhatunk a Mezőföldhöz tartozó területek vonatkozásában. A Lázár Ervin által közölt népi megnevezés is a kisebb erdőterületekre vonatkozik *„A remész Fejér megyében is kisebb erdőt, fás területet jelent.”*⁶⁸

Ebben a tájban fás szárú növényzetet jellemzően az utak mentén lévő fasorok és a Sárvíz, Sió mentén húzódó füzesek jelentették. A térség nagyobb kiterjedésű erdeinek tekinthető a gróf birto-kában lévő fenyves és a Pálfa felé eső erdő, melyen keresztül vitt az út. Sajnos az írások alapján nem tudtam beazonosítani, hogy ez és ugyanaz az erdőtömb-e.

*„Pálfáról Alsórácegresre [...] Apa meg akarta rövidíteni az utat, gondolta, átvágunk az erdőn. Itt már az út se derengett, inkább abból lehetett sejteni az irányt, hogy az út fölött nem értek össze a fakoronák.”*⁶⁹

Az erdősültség a Tolnai-dombság felé növekedett közvetlenül a pusztától. A domboldalon *„akácbokrok”,* feltételezhetően fiatalabb, sarjakácos, illetve kökény-galagonyás bozót húzódott az akácos és tölgyes erdők felé.

*„Jósvai Jancsi leereszkedett a Hamarászó bökös galagonyákkal és kökénybokrokkal benőtt medékes oldalán. A völgy alja tarackos, sovány legelő volt, megindult benne fölfelé, a másik oldalt vizslatta, hol talál a bokrok közt vadcsapást vagy emberjárta gyalogutat, ahol könnyebben átjuthat a karistoló bokrok között. Tudta, ott a másik oldal fölött már kezdődik az erdő. Oda igyekezett. A legsűrűbb, a legjárhatatlanabb erdőrészt akarta kikeresni, ahová még a gombaszedők és cserkelő vadászok sem jutnak el. Kanyargott a fák közt, bujkált a bokrok alatt. Egy kis domboldalon talált egy tisztást. Körüljárta. Mindenütt sűrű átjárhatatlan bozót.”*⁷⁰

A Völgyesség tölgyes erdeinek makkoltatására Illyés Gyula juhász nagyapjának 19. századra vonatkozó elbeszéléséből derül fény.⁷¹

⁶³ ILLYÉS é. n. 78.

⁶⁴ ILLYÉS é. n. 76.

⁶⁵ ILLYÉS é. n. 10.

⁶⁶ LÁZÁR 2005, 166.

⁶⁷ LÁZÁR 2005, 81.

⁶⁸ LÁZÁR 2006a, 7.

⁶⁹ LÁZÁR 2016, 49.

⁷⁰ LÁZÁR 2005, 98.

⁷¹ ILLYÉS é. n. 27.

Növények

A növényfajok tájleírások, történetek részeseként, főszereplőjeként is előkerülnek mindkét szerző munkájában.

„*Faepret ettünk, földiszedret, a gledicsfa hosszú termése széléről azt a kocsonyás, édes valamit; csicsókát és sóskát. Amit épp nyújtott az évszak. Az akácvirág apró, mézzel telt könyökét. Galagonyáért a harmadik határba is elvándoroltunk.*”⁷² Lágyszárú növények közül elsősorban a ruderális élőhelyek szúrós-bökös fajai, illetve néhány gyógynövényfaj került név szerint népi, helyi nevükkel is említésre.

„*Itt van a ballangkóró. Még hogy ballangkóró! Hallatlan! Márpedig ez volt a neve odahaza az ördögszekérnek, amit az őszi szép tarlón, friss szántáson végiggörgetett. Az esti szürkületben lomha, túlvilági lényként, nekinekilendülve, lelassulva gördültek a homályban, mint valami rosszban sántikáló szellemcsorda.*”⁷³

„*Gyomorfájdalmak ellen a kocsisok a lovakba éppúgy katángkóró-főzetet töltöttek, akár saját magukba.*”⁷⁴

A fás szárúak közül a tájban a mai napig legjellemzőbb fajok kerültek elő a művekben, többnyire nemcsak fafajt, hanem egy-egy konkrét fát, bokrot emeltek ki tájleírás vagy történet meghatározó szereplőjeként. Mint például jegenyefával májusfa állítás kapcsán találkozhatunk mindkét szerző írásaiban. „*A májfa hatalmas, sudár jegenye volt; hosszú törzséről letisztították az ágakat, csak a koronáján hagytak valami lombot, annyit, mint egy napernyő.*”⁷⁵

Az akácfa a táj leggyakoribb fajaként sokszor előbukkan. A földek végében álló akácfa a munka, az aratás passzív, de nagyon fontos részévé vált az által, hogy pihenő munkások rá akasztották kaszájukat. „*Az emberek sorban felakasztották a kaszákat egy akácfára, leültek.*”⁷⁶

(A földre ledobott kaszák könnyen elcsorbultak vagy balesetet is okozhattak volna, ezért jó, hogy volt mire felakasztani.)

A két pusztá alapvetően fátlannak számított, erdős területek a Sió túloldalán vagy a Völgység dombjain kezdődtek. Ebből kifolyólag az egyedi, szabadon álló fák fizikális, lelki és szellemi tájékozódási pontokká is váltak a pusztá világában. Felsőrácegres pusztán egy *gledicsiafa* vált a pusztá hangosbemondójának oszlopa, azzal, hogy ekelapot lógattak rá és azt megszólaltatva hívták egybe a pusztaiakat, vagy jelezték a reggelt s a munka kezdetét „*Fönt a dombon, az ököristálló előtt, a hatalmas gledicsfáról, amelynek törzsét csupaszra dörzsölték a hozzátörleszkedő állatok, drótkötélen nagy, rozsdás ekelap csüngött.*”⁷⁷

Alsórácegres pusztáról két fát emelt ki Lázár Ervin, az egyik egy juharfa: „*Bíró Dinóczyék földje végében egy terebélyes juharfa áll.*”⁷⁸ melynek kivágása a pusztá elpusztítását is jelképezte. A másik fa egy szederfa, mely az irodalmi szerepének is köszönhetően a legnevesebb fájává vált a vidéknek. A mai is élő fa *Nagyszederfa* néven került be az irodalomba és a köztudatba (még a Google Earthön is van jele) (7. kép). Lázár Ervin a maga irodalmát, alkotásait mai napig ettől az idős szederfától eredezteti.⁷⁹ „*Gyerekkoromban, az alsórácegresi nagyszederfa alatt hallottam egy történetet. Nem hinném, hogy abban a pillanatban, amikor elhangzott, megértettem volna minden ága-bogát. De a gyerekkorban hallott történetek együtt növekszenek velünk: virágot hoznak, kiteljesednek, gyümölcsöt érlelnek. Semmi más nem kell hozzá, csak meg kell őrizni őket. Én őrizgettem máig, éppen itt az ideje, hogy elmondjam.*”⁸⁰

⁷² ILLYÉS é. n. 73.

⁷³ LÁZÁR 2005, 164.

⁷⁴ ILLYÉS é. n. 102.

⁷⁵ ILLYÉS é. n. 66.

⁷⁶ LÁZÁR 2016, 82.

⁷⁷ ILLYÉS é. n. 45.

⁷⁸ LÁZÁR 2005, 142.

⁷⁹ KOMÁROMI 2011, 17–22.

⁸⁰ LÁZÁR 2006b, 82–85.

A fa történetét *A remete* című novellájában írja le.⁸¹ A műveiben is valós és passzív szerepeket kapó fa jelképévé vált munkásságának és az egykori pusztának is. „Hiszen ez a fa a lerombolt Alsórácegres egyetlen élő emléke, kapocs a múlthoz, kapocs a műveimhez is, hiszen hányszor, de hányszor szerepel az írásaimban.”⁸²

A művekben előforduló növényfajok

Lágyszárúak

Achillea millefolium, cickafark; *Agri-
monia eupatoria*, apróbojtorján; *Ama-
ranthus retroflexus*, paréj;⁸³ *Arctium
lappa*, ragadáncs; *Aristolochia clemat-
titis*, farkasalma; *Chelidonium majus*,
vérehulló fecskefű; *Chenopodium al-
bum*, fostos paréj; *Chlorophyta*, béka-
nyál; *Cichorium intybus*, katángkóró;
Datura stramonium, bölöndök, koro-
nás maszlag; *Dipsacus laciniatus*, má-
csonya; *Echium vulgare*, kígyószisz;
Equisetum sp., békarokka; *Eryngium
campestre*, ballangkóró; *Helianthus
tuberosus*, csicsóka; *Hordeum muri-
num*, egérárpa; *Hyoscyamus niger*, bo-
londok; *Lamium purpureum*, árvacsala-
n; *Malva neglecta* vagy *M. sylvestris*,
papsajt;⁸⁴ *Plantago lanceolata*, lándzsás levelű útifű; *Polygonum sp.*, keserűfű;⁸⁵ *Portulaca oleracea*,
porcsin; *Ranunculus sp.*, csibedöglesztőfű; *Rumex obtusifolius*, sóska; *Stratiotes aloides*, kolokán;⁸⁶
Tribulus terrestris, királydinnye; *Xanthium spinosum*, szerbtövis.

7. kép. A (meseszerű) Nagyszederfa az egykori Alsórácegres puszta tanúja és őrzője (Fotó: Varga Anna, 2021)

Fás szárúak

Acer sp., juhar; *Crataegus sp.*, galagonya; *Gleditschia triacanthos*, tövises taksonyfa, gledícsia; *Morus alba*, faszeder, szederfa; *Pinus nigra* vagy *P. sylvestris*, fenyő⁸⁷; *Populus sp.*, jegenye; *Prunus spinosa*, kökény; *Robinia pseudoacacia*, akác; *Rosa sp.*, vadrózsa; *Salix sp.*, fűz; *Sambucus nigra*, bodza.

Gombák

Az elemzett írásokban konkrét gombafaj megnevezésére nem akadtam. (Lázár Ervin egyik interjújában említette, hogy a kanászok a szegfűgombát gyűjtötték, de a pusztán ezen kívül más gombafajt nem is gyűjtöttek. Az író a gombákat a pusztáról elkerülve, később ismerte meg.) Egy alkalommal

⁸¹ LÁZÁR 2005, 97.

⁸² LÁZÁR 2006a, 5.

⁸³ A faj pontos beazonosítása kérdéses.

⁸⁴ A faj pontos beazonosítása kérdéses.

⁸⁵ A faj pontos beazonosítása kérdéses.

⁸⁶ A faj pontos beazonosítása kérdéses.

⁸⁷ A faj pontos beazonosítása kérdéses.

kerül elő a gombászokra való utalás, akik a pusztai völgy felé eső dombos-bozótos, erdőszéli részeit járták.⁸⁸

Állatok

Rovarokat a nyári táj vagy pusztai emberi munka által nem háborgatott csöndjének illusztrálása kapcsán említi mindkét író. „*Bezuhan a házba tücsökciripléses éjszaka.*”⁸⁹ „*Körülvesz a dongódön-géssel súlyosbított falusi csend.*”⁹⁰

Kételtűek, vagyis békák előfordulásáról az alábbiakat tudhatjuk meg. „*A rácegresi csordakútban csak békák tanyáztak.*”⁹¹

Legtöbb konkrét faj említése a madarak közül kerül ki. Feltehetően vadgerle és balkáni gerle is költött a pusztán, de az nem derült ki, hogy melyiket nevezték vadgalambnak. A vadgalambról megtudhatjuk, hogy melyik konkrét bodzabokorban szeret költeni és, hogy a népi szerelmi varázslásban fontos szereppel bírt. „*Mári nénihez egy lány vadgalambot hozott, Mári néni kivette a galamb szívét, megszártotta, porrá törte, s azzal legényt lehetett szoktatni.*”⁹³ A térség egyik legszínpompásabb madarának, a gyurgyalagnak homokfalban történő fészkeléséről,⁹⁴ a kuvik tehénistállóba való tanyázásáról⁹⁵ és füles kuvik kastélykerti előfordulásáról⁹⁶ is van adat Lázár Ervin novelláiban. „*Távrolról halk fütyentéseket hallok, de már nem félek, mert apám elmagyarázta, hogy ez az ugartyúk hangja. [...] Az ott a szőriszarka s az a madár, amelyik bukfencezni is tud röpködés közben, az a bíbic. S az a fű fölött surranó árny nem ürge, nem patkány, hanem madár. Úgy hívják kecskefejő (lappantyú).*”⁹⁷

A gyerekek feladata volt a ragadozó madarak elűzése a baromfik védelme érdekében. „*Meg a ragadozó madarakat is a gyerekkórus próbálta elűzni. »Háhu, háhu, kuréjja, vasvella« kiabáltuk az erre portyázó héjáknak, kányáknak és ölyveknek.*”⁹⁸

Az emlősállatok közül a nagyvadfajokat nem említene. Kisebb méretű róka csapdázásáról vagy nyúl lucernásba való felriasztásáról, ürgek megfigyeléséről és paprikásként való fogyasztásáról szerezhetünk információt a művekből. „*Néha egy-egy róka belépett a csapdába, és az első pillanat fájdalmában meggondolatlanul elsírta magát. Lámpákkal és fejszéssel futottak oda az emberek és a rókát szakszerűen agyonütötték.*” Az ürge előfordulására vonatkozó egyik idézetben Illyés Gyula ürgehez hasonlítja magát, ahogy a nagyvilág felé ki-kileselkedik a pusztai „lyukából”. „*Ahogy ott a réten lyukaikból az ürgek kidugták figyelő fejüket, sőt a merészebbek két lábra álltak, hogy messzebb lássanak, úgy neszeltem ki a biztos, meleg kis völgyből.*”⁹⁹ Továbbá megtudhatjuk, hogy az ürge kedvelt eledele volt a pusztai embereknek.¹⁰⁰

A művekben előforduló fajok

Accipiter gentilis, héja; *Athene noctua*, kuvik; *Burhinus oedicnemus*, ugartyúk; *Buteo buteo*, ölyv; *Caprimulgus europaeus*, kecskefejő, lappantyú; *Corvus frugilegus*, varjú; *Hirundinidae*, fecske; *Lanius excubitor*, szőriszarka; *Lepus europaeus*, nyúl; *Merops apiaster*, gyurgyalag; *Milvus migrans*,

⁸⁸ LÁZÁR 2005, 98.

⁸⁹ LÁZÁR 2005, 25.

⁹⁰ LÁZÁR 2005, 145.

⁹¹ ILLYÉS é. n. 25.

⁹² LÁZÁR 2019, 46.

⁹³ ILLYÉS é. n. 25.

⁹⁴ LÁZÁR 2005, 81.

⁹⁵ LÁZÁR 2005, 19.

⁹⁶ LÁZÁR 2005, 51.

⁹⁷ LÁZÁR 2006a, 7.

⁹⁸ LÁZÁR 2005, 152.

⁹⁹ ILLYÉS é. n. 10.

¹⁰⁰ ILLYÉS é. n. 41.

kánya; *Musca domestica*, légy; *Otus scops*, füleskuvik; *Phasianus colchicus*, fácán; *Rattus rattus*, patkány; *Sceliphron sp.*, potrohos darázs; *Streptopelia decaocto*, balkáni gerle; *Streptopelia turtur*, vadgerle; *Tabanidae*, vérszívó bagócs; *Vanellus vanellus*, bíbic; *Vulpes vulpes*, róka; *Xylocopa viola-cea*, dongó.

III. Változások

Bár a puszta maga gyorsan változott jelentéstartalmával együtt az utóbbi évszázadok során, a művekből működése során változatlan, örök és rendezett szabályozott világnak rajzolódik ki. A mindennapok változatlanságát a természet ritmusa törte meg, nappalokkal, éjszakákkal, vasárnapi ünnepnapokkal, télrel, tavasszal, nyárral és ősszel. Mind-mind adva a maga rendjét, iránymutatását az ott élők számára. Amilyen sokat költöztek maguk a pusztai emberek, olyannyira is voltak állandóak. A változatlanság érzését még az is növelte a pusztaiak számára, hogy a különböző és akár egymástól távol fekvő pusztáknak is hasonló működési struktúrája volt. A változatlan napokat kívülről néhanapján egy-egy utazó, csavargó, vándorcirkuszos érkezése törte meg, mely még inkább sugallja az olvasó felé, hogy milyen elzárt világ is ez volt hajdanán, és, hogy a világtörténelem változásai el sem érnek ezekre a vidékekre.

Maguk a pusztaiak is érzékelték idősebbek elmondásai és saját életük alakulásán keresztül, hogy a puszta változik, ha nem is belülről, de a külső világból érkező hatások, eszközök és emberek újraformálják vagy akár el is pusztítják az addig ősi, konzervatív világukat. *„Nagyapa a változást a vonatoknak tulajdonította, teljes joggal. Aztán az emberek kapzsiságának, annak a »veszekedett krajcáréhségnek«, amely egyik napról a másikra a grófokat elfogta.»*¹⁰¹

A 19. század során a hűbéri rendszer megváltozása, de még inkább a század második felében elinduló legelőfeltörések alakították át a tájat és az itt élők világát (8. kép). A legelők beszántásával egyre kevesebb pásztorra volt szükség, és az az egykori pásztorcsaládok gyermekeiből is inkább gépész vagy író lett, ahogy ez például Illyés Gyula családjában is megesett. A pásztorok számát tekintve a 20. század közepére már hírmondója se maradt az egykori világnak. A szántóéhség csak növekedett, amit a gépesítés által egyszerűbbé váló földművelés elterjedése még inkább növelt. A puszták felszámolásával pedig a legelő jószág is szinte teljesen eltűnt a tájból. Manapság egy-két juhással lehet találkozni, de ahol még tartanak szarvasmarhát, lovat, azt is csak villanykarámmal őrzik, a sertéseket pedig ólban nevelik.

*„Nem volt barátja a változásoknak; mióta az eszét bírta, mindegyik csak bajt hozott. Mert mi volt azelőtt? Azelőtt a pusztaiak csak pásztorok voltak, heverték a napon vagy istállókban, nem tört el lábuk a sietségben. Az uradalmak csak annyi búzát termeltek, amennyi a népnek kellett. »Mikor én gyerek voltam, még alig volt itt szántás. Ösmertem, de hányat, aki egész életében nem vett kapát a kezébe.« Kasza? Kaszát még ő sem vett a kezébe, legfeljebb próbaképpen. »Az egész határ legelő volt.«*¹⁰²

A legelők felszámolásán túl a közlekedés és növénytermesztés, illetve az egész mezőgazdálkodás gépesítése jelentette a puszták drasztikus megváltozását. A pusztákon élő emberek munkaeje szükségtelessé vált az egyre hatékonyabban dolgozó gépek, gyorsabban és könnyebben közlekedő autók, teherautók megjelenésével. Nem volt már többé szükség aratómunkásra, fogatosra.

*„A hűbéri földeken megjelennek a szántógépek és a racionális gazdálkodás újkori, művelt alkalmazottai, akik a cselédeket magázzák, de úgy kezelik őket, oly ridegen, könnyörtelenül, akár a gépeket, akár a gyári munkásokat. A puszta üzemmé változik. A mocsarakat lecsapolják, az erdőket kitépik. A léleknek azonban mélyebbek a gyökerei, az még ellenáll.»*¹⁰³

¹⁰¹ ILLYÉS é. n. 37.

¹⁰² ILLYÉS é. n. 37.

¹⁰³ ILLYÉS é. n. 20.

8. kép. Mára az egész térséget szinte kizárólag a nagyüzemi szántóföldi művelés jellemzi (Fotó: Varga Anna, 2021)

Az 1945-ös földosztáskor a szocialista hatalom a nagybirtokok felszámolásával először szétszította a földeket az egykori cselédek között, ezzel eszközök nélkül küzdelmes munkára is ítélve őket. Majd a tsz-ek létrehozásakor visszavették ezeket a földeket és a cselédek újra földnélküli és reményvesztett emberekké is váltak. A puszták központilag elrendelt felszámolásával, lerombolásával ez a reményvesztettség tovább növekedett, az egykori változatlannak tűnő közösségek felbomlottak, a tájhoz, évszakokhoz kötődő napok, s a munka ritmusa megszűnt. Mindkét szerző megérte a saját pusztájának a lerombolását, mely nemcsak az épületekre vonatkozott, hanem az azt körülvevő élővilágra is (9. kép). Illyés Gyula *Világomlás* című versében osztja meg fájdalmát, hogy az egykori pusztáját „szétszedték”.

„Nem is magamat könnyezem, hogy meghalok / Inkább a házat Egresen, hogy velem porbarogy. // Porba végkép, és épp azért / hogy rég nem áll. / Szétszedték már jó húsz éve már / Békebeli tégláiért // Összeomlik a padlás / Azon belül a bátyám birtoka, a galambház. / Minden végleg megsemmisül. / Ösz-szedül, szétrepül.”¹⁰⁴

9. kép. Lerombolt épület maradványa Alsórácegres pusztán (Fotó: Varga Anna, 2021)

¹⁰⁴ ILLYÉS 1977, 46.

10. kép. Bodzával, galagonyával, vadrózsával bokrosodik (erdősül) be a lerombolt Alsórácegres puszta területe (Fotó: Varga Anna, 2021)

Felsőrácegresnek a tégláit vitték el további használatra, Alsórácegresnek pedig az örökkévalóságnak ácsolt erős gerendáit mentették ki távolról jött vállalkozók. Lázár Ervin több novellájában is előkerülnek élményei, a puszta bontásának pillanatairól és későbbi látogatások és régi pusztaiakkal folytatott szívbe markoló beszélgetésekről. *„Persze, az összes útmenti fát kivágták. Ezek mindent kívágnak. Még az öreg Drinóczi juharfáját sem kímélték.”*¹⁰⁵

Majd néhány év, évtized múltán, ahogy Lázár Ervin megírta az ember jelenlétének hiányából fakadó beerdősülést, az utolsó menedék elvesztését és a vadállatok csörtetését a 2005-ben megjelent *Zárványok* című novellájában.

*„Valami mocorog ott kint. Erőltettem a szemem. Mi ez? Nem kétséges. Az erdő. Közeledik. Körülveszi a házat. Betolakszik a gyümölcsöskertbe. Kiugranék, hogy megnézzem közelebről, de egy rohanó embert látok, lélekszakadva fut ki az erdőből, első ránézésre csavargónak látszik, rám pillant, mintha régi ismerősre. Menekülj! ordítja. Most már én is hallom az erdőből a vadállatok csörtetését. Meneküljek? De hova? Amikor azt gondoltam, hogy ez a végső menedék.”*¹⁰⁶

2021-ben az Alsórácegres pusztára látogatót bebokrosodott, erdősödött „vadon” fogadja, ahol ott jártamkor én magam is őzek csapatait vertem fel (10. kép).

Mára, ahogy Felsőrácegres és Alsórácegres is eltűnt, a dunántúli puszták nagy része is földdel vált vagy éppen válik egyenlővé. Az egykori elnéptelenedett tájon létrehozott gazdasági központok újra arra emlékeztetik az embert, hogy elnéptelenedés játszódik le a magyar vidéken. Mondhatnánk azt, újra kortársunkká válik a vadon, megtörténik az ember nélküli táj kialakulása. Mégis ennek az elképzelésnek az eloszlását segítheti az, ahogy az Alsórácegres pusztából létrejött, őzek búvóhelyeként is szolgáló bozótos, vadon is használva és formálva van emberek által, úgy az egykori Felsőrácegres puszta helyén lévő szántó is. A terület bejárása során tapasztaltak alapján ez a vadon

¹⁰⁵ LÁZÁR 2005, 111.

¹⁰⁶ LÁZÁR 2005, 125.

is használt, nyugodt, virágzó földekhez közel eső helyet kereső vándorméhészek, szemetüktől illegálisan megszabadulni kívánó emberek és az egykori puszta és Lázár Ervin emlékét őrző Nagyszederfát tisztelő és óvó természetvédők által is (11. kép).¹⁰⁷ Mindezek a tapasztalatok és magának a puszták világának a története is a mindenkori puszta fogalmának újragondolására és értelmezésre hívja fel a figyelmet.¹⁰⁸

ZÁRÓ GONDOLATOK

Az irodalom és a táj összefonódásáról és egymást éltetéséről tesz tanúbizonyságot ebben a tanulmányban főszerepet játszó két magyar író, Illyés Gyula és Lázár Ervin munkássága. Mindketten

11. kép. Vándorméhészek területfoglalását jelző táblák az egykori Alsórácegres puszta területén (Fotó: Varga Anna, 2021)

azon alkotók közé tartoznak, akiknek az életművét áthatja a szülőföldjük iránt érzett szeretet, tisztelet és az a hagyományos, közösségtől örökölt tudásanyag, melyet tudatosan és sokszor szinte észrevétlen is éltetnek az irodalmi alkotásaikban. Az utókor számára pedig kiváló helytörténeti, néprajzi és akár természetvédelmi szempontból is fontos információkat tartalmazhatnak, mint például az ugartyúkra vonatkozó előfordulási adat. Ez a madárfaj mára fokozottan védett státuszt kapott, mivel az állománya drasztikus mértékben lecsökkent és Dunántúlról teljesen el is tűnt. Jelenlegi fészkelő állományai az ugartyúknak kizárólag a Tiszántúlon

találhatóak. A Lázár Ervin által többször is említett madárfaj Sárvíz-völgyében való előfordulását az 1940-es években ornitológiai adatok is bizonyítják.¹⁰⁹

Mindkét szerző utal arra, hogy számára a táj összekapcsolódik azzal a közösséggel, melynek ők maguk is tagjai voltak és a természet megismeréséhez is hozzásegítette őket.

„Azt kellene nekik elmagyaráznod, mondom a vitrinüveg mögött, hogy a szülőföld nemcsak a táj, ahol születél, hanem a közösség is, amely fölnevelt. S ha ezt pontosan érted, akkor meg tudsz mindenki mást érteni, akit egy más táj és más közösség nevelt.”¹¹⁰

Ahogy az irodalom, versek, novellák és regények, úgy a szülőföld, magának a tájnak szűkebb és tágabb ismerete segítheti az embert megtalálni és elhelyezni, megérteni önnönmagát és magát a világot. Mindez pedig összecseng a természetvédelemben egyre elismertebb közösség alapú természetvédelemmel, mely a helyben élők környezettudatosságának és természetszeretetének a növelését, helyi és hagyományos ökológiai tudásuk elismerését, a tájhoz való kapcsolódásukat tekinti a legsikeresebb útnak természeti és kulturális sokféleségünk megőrzésének érdekében. Minderre jó gyakorlati példával is szolgált az egykori pusztákkal szomszédos településen élők közül álló civil szervezet, amelynek tagjai többek között létrehozták a *Négyszögletű Kerekerdő* tanösvényt, mely a táj természeti és kulturális értékeit irodalommal is összekapcsolva mutatja be.¹¹¹

¹⁰⁷ HORVÁTH 2013, 1–8.

¹⁰⁸ K. NÉMETH – MÁTÉ 2020, 17.

¹⁰⁹ MÖDLINGER 1978, 59.

¹¹⁰ LÁZÁR 2005, 182.

¹¹¹ HORVÁTH 2013, 1–8.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom a szekszárdi Illyés Gyula Megyei Könyvtárnak és kiemelten Kaposi Ildikónak; Illyés Máriának, az Illyés Gyula-hagyaték kezelőjének; Bódis Juditnak; a Petőfi Irodalmi Múzeumnak; Rachel Carson Center for Environment and Society, LMU Munich-nek és Varga Péternek.

A kutatás az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-4-II-PTE-1134 kódszámú *Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból* finanszírozott szakmai támogatásával készült.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDRÁSFALVY 2019
 ANDRÁSFALVY Bertalan, *Jövők gyökerei*. Budapest 2019.
- BERKES 2008
 BERKES, Friket, *Sacred Ecology*. New York 2008.
- BIRÓ et al. 2014
 BIRÓ, Éva – BABAI, Dániel – BÓDIS, Judit – MOLNÁR, Zsolt, *Lack of knowledge or loss of knowledge? Traditional ecological knowledge of population dynamics of threatened plant species in East-Central Europe*. *Journal for Nature Conservation* 22 (2014) No. 4. 318–325. doi.org/10.1016/j.jnc.2014.02.006
- BIRÓ – BÖLÖNI –
 BIRÓ, Marianna – BÖLÖNI, János – MOLNÁR, Zsolt, *Use of
 MOLNÁR 2018*
long-term data to evaluate loss and endangerment status of Natura 2000 habitats and effects of protected areas. *Conservation Biology* 32 (2018) No. 3. 660–671. doi.org/10.1111/cobi.13038
- BOGOLY 2012
 BOGOLY József Ágoston, *A táj emlékezete és az ökokritikai irodalom határjelenségei*. Szeged 10 (2012) 5–40.
- BORBÉLY 2009
 BORBÉLY László, *Elnéptelenedő puszták*. Somogy 37 (2009) 3. sz. 45–50.
- CEGIELSKA et al. 2018
 CEGIELSKA, Katarzyna – NOSZCZYK, Tomasz – KUKULSKA, Anita – SZYLAR, Marta – HERNIK, Józef – DIXON-GOUGH, Robert – JOMBACH, Sándor – VALÁNSZKI, István – FILEPNÉ KOVÁCS, Krisztina, *Land use and land cover changes in post-socialist countries. Some observations from Hungary and Poland*. *LUP* 78 (2018) 1–18. https://doi.org/10.1016/j.landusepol.2018.06.017
- DEMETER – LUKÁCS 1980
 DEMETER Zsófia – LUKÁCS László, *A puszták népe. A Mezőföld története*. Székesfehérvár 1980.
- EMŐD 2012
 EMŐD Teréz, *A gyermekkor dicsérete. Rácpácegresi mesetúra Lázár Ervinnel*. *Könyv és Nevelés* 2012/4, 86–89.
- EPERJESSY 2006
 EPERJESSY Ernő, *Puszták népe a Zselicben, 1900–1950*. Budapest 2006.
- EPERJESSY 2010
 EPERJESSY Ernő, *Regionális cselédszótár*. Kaposvár 2010.
- Év fája
A „rácpácegresi” Nagyszederfa, Lázár Ervin „égig érő fája”. http://evfaja.okotars.hu/fa/2014/racpacegresi-nagyszederfa-lazar-ervin-egig-ero-faja (2022. 02. 04.)
- HADNAGY 1991
 HADNAGY Albert, *Jegyzetek Rácegrespuszta múltjához*. In: A főlevéltárnok. Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága. Szerk. Dobos Gyula. Szekszárd 1991, 39–41. (Tolna Megyei Levéltári Füzetek 1.)
- HATNA – BAKKER 2011
 HATNA, Erez – BAKKER, Martha Marijke, *Abandonment and expansion of arable land in Europe*. *Ecosystems* 14 (2011) No. 5. 720–731. https://doi.org/10.1007/s10021-011-9441-y
- HORVÁTH 2013
 HORVÁTH András, *Négyszögletű Kerek Erdő tanösvény. Túravezető füzet*. Kiszékely 2013.
- ILLYÉS 1977
 ILLYÉS Gyula, *Különös testamentum*. Budapest 1977.
- ILLYÉS 1984
 ILLYÉS GYULA, *Szülőföldem*. Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd 1984. (Múzeumi Füzetek)
- ILLYÉS é. n.
 ILLYÉS Gyula, *Puszták népe*. ftp://ontologia.hu/Language/Hungarian/Crawl/MEK/mek.oszk.hu/00600/00682/00682.pdf (2022. 02. 04.)

- IVÁNEK – MALURA 2021 *Portraying Countryside in Central European Literature*. Eds. IVÁNEK, Jakub – MALURA, Jan. Ostrava 2021.
- K. NÉMETH – MÁTÉ 2020 K. NÉMETH András – MÁTÉ Gábor, *A pusztafalvak tájtörténeti kutatása a Kapos menti Enyőd példáján*. In: K. Németh András – Máté Gábor: Horhosok, puszták, bűvölikak. Tájtörténeti tanulmányok a 16–18. századi Dél-Dunántúlról. Pécs–Budapest 2020, 17–32.
- KANIANSKA et al. 2014 KANIANSKA, Radoslava – KIZEKOVÁ, Miriam – NOVÁČEK, Jozef – ZEMAN, Martin, *Land-use and land-cover changes in rural areas during different political systems. A case study of Slovakia from 1782 to 2006*. LUP 36 (2014) 554–566. doi.org/10.1016/j.landusepol.2013.09.018
- KOMÁROMI 2011 KOMÁROMI Gabriella, *Lázár Ervin élete és munkássága*. Budapest 2011.
- LÁZÁR 2005 LÁZÁR Ervin, *Csillagmajor*. Budapest 2005.
- LÁZÁR 2006a LÁZÁR Ervin, *A szűkebb haza. A Tolna megye nagy képeskönyve című kiadvány előszava*. Hítel 19 (2006) 3. sz. 5–8.
- LÁZÁR 2006b LÁZÁR Ervin, *Manógyár*. Budapest 2006
- LÁZÁR 2015 LÁZÁR Ervin, *Hétfejű tündér*. Budapest 2015.
- LÁZÁR 2016 LÁZÁR Ervin, *A valóság íze*. Szekszárd 2016.
- LÁZÁR 2019 LÁZÁR Ervin, *Játék álarcban*. Budapest 2019.
- MÁTÉ 2019 MÁTÉ Gábor, *A hódoltságkori puszta kialakulása és jelentősége Dél-Magyarországon*. Hungarológiai Közlemények 20 (2019) 1. sz. 25–44. https://doi.org/10.19090/hk.2019.1.25-44
- MIHÓK et al. 2014 MIHÓK Barbara – PATAKI György – KOVÁCS Eszter – BALÁZS Bálint – AMBRUS András – BARTHA Dénes – CSÁNYI Sándor – CSÉPÁNYI Péter Albert – ERŐS Tibor – MARGÓCZI Katalin – PODAMICZKY László – STANDOVÁR Tibor – SZEMETHY László – TÖRÖK Katalin – TÖRÖK Péter – BÁLDI András, *A magyarországi természetvédelem legfontosabb 50 kutatási kérdése a következő 5 évben*. Természetvédelmi Közlemények 20 (2014) 1–23.
- MOLNÁR et al. 2019 MOLNÁR Zsolt – BABAI Dániel – VARGA Anna – DEMETER László – ÖLLERER Kinga, *A hagyományos, a helyi és a bennszülött tudás az IPBES Globális, illetve Európa és Közép-Ázsia értékelő tanulmányában*. TermvédKözl 25 (2019) 157–176. 10.20332/tvk-jnatconserv.2019.25.157
- MÖDLINGER 1978 MÖDLINGER Pál, *Az ugartyúk (*Burhinus oedicephalus*) előfordulása és ökológiai viszonyai Magyarországon*. Aquila 85 (1978) 59–75.
- PERPIÑA CASTILLO et al. 2018 PERPIÑA CASTILLO, Carolina – KAVALOV, Boyan – DI-OGO, Vasco – JACOBS-CRISIONI, Chris – BATISTA E SILVA, Filipe – LAVALLE, Carlo, *Agricultural land abandonment in the EU within 2015–2030*. JRC113718, European Commission 2018. https://econpapers.repec.org/paper/iptiptwpa/jrc113718.htm (2022. 03. 04.)
- S. KIRÁLY 2016 S. KIRÁLY Béla, *Szemben álló tükrök végtelenje: Illyés és szülőföldje*. MSzle Új folyam XXV (2016) 9–10. sz. 97–103.

- TÜSKÉS 1982 TÜSKÉS Tibor, *A nyolcvan éves Illyés és a szülőföld*. Képes Újság XXXIII (1982) 44. sz. 12–13.
- VARGA et al. 2015 VARGA, Anna – ÓDOR, Péter – MOLNÁR, Zsolt – BÖLÖNI, János, *The history and natural regeneration of a secondary oak-beech woodland on a former wood-pasture in Hungary*. Acta Societatis Botanicorum Poloniae 84 (2015) No. 2. 215–225. <https://doi.org/10.5586/asbp.2015.005>
- VARGA et al. 2017 VARGA Anna – SAMU Zoltán Tamás – MOLNÁR Zsolt, *A fás legelők és legelőerdők használata magyarországi pásztorok és gazdálkodók tudása alapján*. TermvédKözl 23 (2017) 242–258. [10.20332/tvk-jnatconserv.2017.23.242](https://doi.org/10.20332/tvk-jnatconserv.2017.23.242)
- VASY 2016 VASY Géza, *Illyés Gyula és Ozora*. „Amit már majdnem elfeledtél...” MSzle Új folyam XXV (2016) 7–8. sz. 99–101.
- VASY 2002 VASY Géza, *Illyés Gyula*. Budapest 2002. https://konyvtar.dia.hu/html/szakirodalom/illyes_gyula/illyes_vasy_illyes_gyula.htm (2022. 02. 04.)

RÖVIDÍTÉSEK

LUP	Land Use Policy
MSzle	Magyar Szemle, Budapest
TermvédKözl	Természetvédelmi Közlemények, Budapest

Landschaftsgeschichtliche und traditionelle Ökologiewissenschaftsdaten im Raumgebiet von Felsőrácegres und Alsórácegrespuszta aus den ausgewählten Werken der Schriftsteller Gyula Illyés und Ervin Lázár

Es läßt sich diese Art der Verbindung und Verbundenheit zwischen Landschaft und Leuten nur schwierig in einer Gegend rekonstruieren, welche sogar auch die gegenwärtigen Natur- und Kulturwerte beeinflusste, wo man mit der traditionellen Landwirtschaft schon aufgehört hat oder wo sich die Landschaft schon entvölkerte. Die literarischen Werke können in diesen Fällen als wichtige Quellen dienen, nicht nur durch die Naturschilderung, sondern auch durch das Verhältnis mit der Natur und die Mentalität der dort lebenden Menschen. Meine Forschungen wurden im Raumgebiet von Felsőrácegres und Alsórácegrespuszta, an der Grenze der Tolnaer Hügellandschaft und des südwestlichen Teil von Mezőföld geführt, wo sich die Gegend bereits entvölkerte und die traditionelle, vor den 1950-er Jahren ausgeübte Landwirtschaftsform nur in Spuren auffindbar war. In meiner Studie habe ich die über diese Landschaft berichtenden Schriftwerke der beiden – in dieser Gegend als Kind erwachsenden – ungarischen Schriftsteller, Gyula Illyés und Ervin Lázár nach landschaftsgeschichtlichen und ethnobiologischen Aspekten und aufgrund der folgenden Fragen analysiert:

- Welche Naturumgebung enthüllt sich in den Schriftwerken (Flora und Fauna)?
- Über welche Änderungen berichten die Schriftsteller in diesem Zusammenhang?
- Welche Änderungen lassen sich aufgrund anderer landschaftsgeschichtlichen Quellen beobachten?

Im Laufe der Forschung habe ich das Werk von Gyula Illyés: Das Pußtavolk, sowie 44 Novellen von Ervin Lázár analysiert. Aus den Werken prägen sich die Pflanzen- und Tierwelt der Gegend, das Naturverhältnis der auf den Pußtaven lebenden Menschen, die Zeitlosigkeit einer Pußtava neben den laufenden Verwandlungen, sowie die landschaftlichen und gesellschaftlichen Auswirkungen der Zerstörung der Pußtawelt ab.

